

«ՇԱՀՆԱՄԵՆ» ԵՎ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՍՂԱՐ ԶԱՆԱԲԻ ՎԱՀԱԲ* (Իրան)

Հղման համար. Վահաբ, Ասղար Զանաբի: «Շահնամեն և երաժշտությունը»: *Արվեստագիտական հանդես*, N 1 (2023): 113-122. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-113

«Շահնամեն» բազմազան ժանրային մարմնավորումներ է ստացել՝ երգ, գործիքային պիեսներ, սիմֆոնիկ, վոկալ-գործիքային, օպերային և երաժշտաբեմական մեծակտավ ստեղծագործություններ, ձևավորելով Արևելք-Արևմուտք երաժշտական երկխոսության առանձնահատուկ ոլորտ: Մորթեզա Հաննանեի, Ալիմոհամմադ Խադեմ Միսակի, Հոսեին Դեհլավիի, Ահմադ Փեթմանի, Համիդ Մորթեբասսեմի և այլ անվանի կոմպոզիտորների գործունեությունը գնահատելի է նախ և առաջ պրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստում ազգային էպոսի վերակենդանացման, ինչպես նաև Իրանի ավանդական և արևմտաեվրոպական երաժշտության բեղմնավոր խաչաձևումների դիտակետից: Մեզ մատչելի երաժշտական նյութերի և փաստերի համադրումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ իրանահայ կոմպոզիտորներն ու երաժիշտները կարևոր մասնակցություն են ունեցել Իրանի դասական երաժշտարվեստի զարգացման գործում՝ խթանելով մշակութային փոխազդեցությունների փորձը իրանական էպոսի ստեղծագործական մենկաբանումներում կիրառելուն: «Շահնամեի» տեքստերով երկեր են հեղինակել Աշոտ Պատմագրյանը (1898-1981), Էմմանուիլ Մելիք-Ասլանյանը (1915-2003) և անվանի կոմպոզիտոր, դիրիժոր Լորիս Շգնավորյանը (1937), որի «Ռոստոմ և Զոհրաբ» օպերան Ֆիրդուսու պոեմի առաջին մարմնավորումն է տվյալ ժանրում:

Հոդվածում քննարկված նյութը վկայում է, որ 20-րդ դարում Իրանում դասական օպերայի ձևավորման առաջին քայլերը սերտորեն առնչվում են «Շահնամեին»: Տարբեր սերունդների կոմպոզիտորներ փորձել են օպերաներ գրել՝ ըստ ազգային էպոսի պատումների: Ազգային օպերայի կայացման գործում դժվար է գերազնահատել «Շահնամեի» նշանակությունը՝ որպես թեմատիկ, պյուժետային, երաժշտաարտահայտչական, ինչպես նաև ազգային պատմողական արվեստում և էպիկական բնույթի երաժշտաբանաստեղծական ժանրերում բյուրեղացած մեղեդային ասերգի ավանդույթի և կատարողական ոճի արտացոլման բազմակողմանի աղբյուրի: Բազմաթիվ ստեղծագործական ներշնչանքների իրականացման համար հիմք է դարձել այս գրական կոթողը և բազմաժանր երկեր են ստեղծվել «Շահնամեի» թեմաներով: Ազգային ինքնագիտակցության պահպանման խնդիրներում և ազգային ինքնության գեղարվեստական դրսևորումներում «Շահնամեն» պատմական և կոլեկտիվ հիշողության լուսավոր փարոսներից է:

Բանալի բառեր՝ «Շահնամե», Ֆիրդուսի, Մորթեզա Հաննանե, Հոսեին Դեհլավի, Ահմադ Փեթման, Համիդ Մորթեբասսեմ, Լորիս Շգնավորյան:

Ներածություն

Գրական այս գլուխգործոցը ներկայացնում է Իրանի պատմությունը՝ անհիշելի ժամանակներից մինչև 7-րդ դարում Պարսկաստանում իսլամի հաստատումը, նրա հին մշակույթն ու առասպելները: Պարսկական գրականության այս մեծագույն երկը համարվում է նաև համաշխարհային գրականության նշանավոր կոթողներից մեկը: Այն պարունակում է 50.000 չափածո քառատող, իսկ նրա

* Երգիչ, a.janabi1363@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 20.04.2023, գրախոսելու օրը՝ 10.05.2023, տպագրության ընդունելու օրը՝ 01.06.2023:

նիթմն ունի զուգամիտված ութանկյան ձև, որ տաղաչափության մեջ առկա յուրահատուկ ձևերից է:

«Շահնամեն» արժեքավոր հավաքածու է, որը հետաքրքիր է ոչ միայն պարսկական գրականության, այլ նաև այլ ոլորտների, այդ թվում երաժշտության տեսանկյունից: «Շահնամեն» բանաստեղծության և երաժշտության համակցում է: Ավանդաբար, բանաստեղծները գնահատել են բանաստեղծության և երաժշտության յուրահատուկ կապակցվածությունը, իսկ այն պոետները, ովքեր երգելու ձայնային լավ տվյալներ չեն ունեցել, այդ նպատակին ծառայելու համար ասացողներ են ընտրել: Ֆիրդուսին գուսաններին հատուկ երաժիշտների դաս էր համարում և գտնում, որ երաժշտությունն ու բանաստեղծությունը լրացնում են միմյանց:

Առանձնապես կարևոր են երաժշտական գործիքների նկարագրություններին, տեխնիկական-կատարողական առանձնահատկություններին, ինչպես նաև դրանց կիրառության դրսևորումներին ուղղված նրա նկատառումները: Երաժշտական գործիքարանը թույլ է տալիս ծանոթանալ ժողովրդի երաժշտական ժառանգությանը, պատկերացում կազմել երաժշտական կենցաղի, ավանդույթների, ծիսական արարողությունների համակարգի մասին: «Շահնամեում» նկարագրված հանդիսությունների ժամանակ նշվում է նաև, որ թմբուկներն ու գոսերը՝ կապված փղերի մեջքին, նվագում են բանականների առջև, զորահանդեսներին, տոնակատարություններում, իսկ խնջույքների ժամանակ՝ հիշատակվում են դափը, տավիղը, ջնարը, մեծ թմբուկը, զանգը, հնդկական դերեյը և այլ գործիքներ:

Իր պատմություններում Ֆիրդուսին երաժշտական գործիքների և երաժշտության վերաբերյալ կատարած դատողություններից բացի, հիշատակում է նաև ժամանակին մեծ համբավ ունեցող երաժիշտների անուններ, օրինակ՝ «Բարբադի» (Խոսրով Փարվիզ արքայի երաժշտի) և «Սարկաշի» (Սարգիս), որոնց գործունեությունն ու փառքը առիթ են տվել բազմաթիվ մեկնությունների, վարկածների առաջադրմանը [1, 2, էջ 459-592]:

«Շահնամեն» դարձել է իրանցի արվեստագետների, մասնավորապես գեղանկարիչների ներշնչման հիմնական աղբյուրներից մեկը [3, էջ 57]:

«Շահնամեի» երաժշտա-բանաստեղծական ինքնատիպ դրսևորումներից է Ջուրխանայում հաստատված ավանդույթն իր երաժշտական ձևավորումով և թմբուկի (զարբ)՝ որպես հիմնական նվագարանի, կիրառությամբ: Ջուրխանայի երաժշտաբանաստեղծական պատումն՝ իր մեղեդային-ռիթմական առանձնահատկություններով, որոշակի նվագարանների գործառնությամբ, Իրանի մշակութային արժեքների պահպանման գործունեություններից է:

Հիմնական նյութի շարադրանք

Իրանի ազգային էպոսը կատարվել է ասերգային ոճով: Ժամանակի ընթացքում ձևավորվել է նաև առանձին դրվագների երգային-մեղեդային՝ գործիքային նվագակցությամբ ուղեկցվող կատարողական ավանդույթ: «Շահնամեի» երաժշտական տարրերն ըստ էության պայմանավորված են տեքստի ռիթմով, հանգով, ինտոնացիայի՝ հեղինակային խոսքի ներքին տոնի կամ հնչերանգի

ինքնատիպ և ներդաշնակ դրսևորումներով: Շեշտենք նաև այն հանգամանքը, որ Ֆիրդուսին, լինելով տաղանդավոր բանաստեղծ, մարդկային խոհերն ու ապրումներն արտահայտել է կուռ կառուցվածք ունեցող չափածոյի տեսքով [2, էջ 561-563]: «Շահնամեի» բոլոր երգվածքներում պահպանված է 11 վանկանի մութաքարիբ մետրի տարատեսակը՝ հետևյալ բանաձևով.

Ս - - Ս - - Ս - - Ս ~

Էպոսի երաժշտականությանն առնչվող ըմբռնումները չեն սահմանափակվում գեղագիտական դատողություններով, դրանք վերաբերում են էպոսի դարերով հղկված երաժշտաբանաստեղծական կատարողական ավանդույթի հստակ դրսևորումներին: Ցավոք, ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար մոռացության են մատնվել «Շահնամեի» երգասացությունները և բանավոր ընթերցելու ավանդույթն առհասարակ: Իրանի էպիկական հրաշակերտ կոթողը՝ «Շահնամեն», այսօր խնդիր ունի երաժշտական բաղադրիչի գրառման, վերակառուցման և պահպանման: Ֆիրդուսու անմահացրած պատմահերոսական և առասպելական պատումների հանդեպ պարսիկ ժողովրդի հետաքրքրությունը չի նվազել:

XX դարից սկսած Իրանի դասական երաժշտարվեստի զարգացմանը զուգահեռ «Շահնամեն» նորանոր մարմնավորումներ է ստանում ժամանակակից պրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստում: Աշխատանքի տվյալ բաժնում ներկայացրել ենք պարսիկ կոմպոզիտորների անդրադարձները «Շահնամեին», որոնք նոր լիցքեր են հաղորդել էպիկական երկի կենսունակ կենցաղավարմանը՝ ժամանակակից արվեստի ասպարեզում:

Թեև խնդրո առարկա ստեղծագործությունները, դրանց հեղինակների բնութագրերը, վերլուծական նյութն ու մեկնությունները հաճախ հակիրճ, հանրագիտարանային բնույթի են՝ պայմանավորված և՛ երաժշտական օրինակների սղությամբ, և՛ հրատարակությունների ու ձայնագրությունների ասպարեզում առկա բացթողումներով, ինչպես նաև դրանց անմատչելիության խնդիրներով, այսուհանդերձ, հնարավոր ենք համարել դասակարգել և ընդհանուր ուրվագծով ներկայացնել Իրանի պրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստում ձևավորված «Շահնամեի» երաժշտական վերածնունդը:

Մորթեզա Հաննանեն (1923-1989)՝ կոմպոզիտոր, գալարափողահար և երաժշտագետ, սովորել է Թեհրանի կոնսերվատորիայում անվանի երաժիշտ Փարվիզ Մահմուդի դասարանում: Ինչպես և ուսուցիչը, նա նույնպես մեծ ներդրում ունի Իրանում սիմֆոնիկ երաժշտության ավանդույթների և համերգային կյանքի կայացման գործում: Հաննանեն ստեղծագործել է կամերային-գործիքային, նվագախմբային և վոկալ ժանրերում՝ հիմնականում պարսկական թեմաներով և ազգային երաժշտաարտահայտաչական բնորոշ տարրերի լայնահուն կիրառումով:

Հաննանեի երկերի շարքում կա պիես՝ սուպրանոյի և դաշնամուրի համար, որը նվիրված է Ֆիրդուսու հիշատակին (օր. 14): Այն եվրոպական դասական եռմասանի ձևին մոտ կառույց է՝ գործիքային նախանվագով: Սակայն մեղեդային շարադրանքն ամբողջությամբ ընթանում է իրանական դաստգահների ելևէջային ձայնակարգային ոլորտում:

Հոսեին Դեիլավին (1927-2019) ծնվել է Թեհրանում: Երաժշտության առաջին ուսուցիչը հայրն է եղել: Դասեր է առել իրանական դասական երաժշտության ակունքներում կանգնած մասնագետներ Աբդիասան Սաբայի և Հոսեյն Նասեհի մոտ: Ավարտելով Թեհրանի կոնսերվատորիայի կոմպոզիտորական դասարանը, ուսումը շարունակելու նպատակով նա մեկնել է Գերմանիա և Ավստրիա: Ավստրիայում կոմպոզիցիայի դասեր է ստացել Թոմաս Ք. Դեվիդի դասարանում: Ա.Սաբայի մահից հետո նա հանձն է առնում Սաբայի նվագախմբի դիրիժորի պարտականությունը: 1968-ին Դեիլավին հիմնում է Ռուդաքի համերգասրահի սիմֆոնիկ նվագախումբը:

Ստեղծագործական առաջին իսկ փորձերից Դեիլավին մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերել իրանական կամիթավոր, ադեղնավոր ու փողային գործիքների նկատմամբ: 1993 թ.-ին նա հիմնադրել է ազգային կամիթավոր գործիքների նվագախումբ, հանդես է եկել բազմաթիվ համերգներով: Ռոհուլա Խալեդիի հրավերով սկսել է դասավանդել Թեհրանի ազգային երաժշտության կոնսերվատորիայում, հետագայում դառնալով դրա ղեկավարը՝ մինչև 1975 թ.: Նրա ղեկավարության տարիներին ուսանած շրջանավարտների մեծ մասն այսօր ճանաչված երաժիշտներ են:

«Բիժան ու Մանիժեն» իր ավանդական լեզվաոճով հեռու է իրանական ժամանակակից երաժշտության մեջ իշխող հիմնական միտումներից: Սյուժեն ներկայացնում է պարսկական անտիկ ժամանակաշրջանը և հեղինակը նպատակահարմար չի գտել կիրառել ժամանակակից լեզվարտահայտչական տարրեր այս գործում: Կոմպոզիտորը փորձել է ստեղծել ամբողջական նվագախմբային սոնորիստիկա, որը պետք է փոխանցի իրանական երաժշտության ոգին և արտահայտչականությունը, ինչը պարտիտուրում ժամանակ առ ժամանակ ցայտուն դրսևորումներով է երևակվում: Ցավոք, մեր տրամադրության տակ չկան նոտային օրինակներ:

Ահմադ Փեժմանը (ծնվ. 1935) անվանի կոմպոզիտոր է և ջութակահար: Նա կրթություն է ստացել Վիեննայի երաժշտական ակադեմիայում և դեռ ուսանող տարիներից հաջողությամբ հանդես եկել թե՛ որպես հեղինակ, թե՛ որպես կատարող: Հետագա գործունեությունը շարունակել է Իրանում, իսկ Իսլամական հեղափոխությունից հետո Միացյալ Նահանգներում՝ Նյու-Յորքում: Գրել է օպերաներ, բալետներ, սիմֆոնիկ և այլ ստեղծագործություններ, որոնք հիմնականում կատարվել են: Նրա ստեղծագործությունների շարքում գերակշիռ են իրանական ազգային պատմահերոսական թեմատիկայով, ինչպես նաև իրանական ազգային նվագարանների կիրառությամբ ստեղծված երկերը: Հատկապես ուշագրավ է «Ռոստամի յոթ խոչընդոտները» բալետը (1996), որի պարտիտուրը մեզ չի հաջողվել ձեռք բերել:

Իրանի դասական երաժշտության անվանի ներկայացուցիչներից է Համիդ Մոթեբասսենը (ծնվ. 1958 թ.): Նա երաժիշտների ընտանիքում է մեծացել, մանկուց նվագել է թառ, սիթար: Սովորել է Թեհրանի արվեստների համալսարանում և Պարսկական երաժշտության կոնսերվատորիայում: Նրա ստեղծագործություններն արժանացել են Եվրոպական մի շարք պատվավոր մրցանակների:

«Բամդադ» («Արևածագ»), «Ծովի երգը», «Ավազե, Նո» («Նոր երգ»), «Դաստան տրիո», «Դաստան դուետ», «Շուրիդե», «Դրախտի ծաղկունքը», «Հանուն կարմիր վարդի» և այլ գործեր ծայնագրվել և բազմիցս կատարվել են:

Մոթեբասսեմի ինքնատիպ գործերն առանձնանում են վառ արտահայտված ազգային նկարագրով. հեղինակային ձեռագրի բնութագրական հատկանիշներից են ավանդական ծայնակարգերում պոլիմեթրիկ մտածողության դրսևորումների բազմազան կիրառությունները՝ ժողովրդական նվագարանների տեխնիկական հնարավորությունների նորովի բացահայտումներով: Այս առումով նա նորարար կոմպոզիտոր է, որի համարձակ երաժշտական մտահղացումները նոր ուղիներ են նշանավորում ազգային գրական ու երաժշտական ավանդույթի ժամանակակից մեկնաբանումների ասպարեզում:

Իրանի դասական երաժշտարվեստի հիմնադրման և զարգացման գործում կարևոր դեր են խաղացել նաև Իրանում ապրող և գործող հայ երաժիշտները: Լինելով Իրանի մշակութային կյանքի գործուն մասնակիցներ, նրանք մեծապես նպաստել են եվրոպական երաժշտության ամենատարբեր ժանրերի և գեղարվեստական ուղղությունների արմատավորմանն ու տեղայնացմանը Իրանի մշակույթում: Իրանահայ կոմպոզիտորները՝ Աշոտ Պատմագրյանը (1898-1981), Ռուբեն Գրիգորյանը (1915-1991), Էմմանուիլ Մելիք-Ասլանյանը (1915-2003), Լյուդվիգ Բազիլը (1931-1990), ինչպես նաև ոլորտի այլ ներկայացուցիչները մշտապես եղել են մշակույթի առաջատար դիրքերում, ստեղծագործաբար կիրառելով արևմտյան երաժշտության ժանրային-կառուցվածքային ավանդույթները: Իրանահայ արվեստագետների շարքում իր արժանի տեղն է գրավում Լորիս Շգնավորյանը, որի ստեղծագործության մեջ, ի շարս այլ թեմաների, ինքնատիպ անդրադարձ է գտել նաև Ֆիրդուսու «Շահնամեն»:

Լ. Շգնավորյանը ծնվել է 1937-ին, Բորուջերդում (Իրան): Նրա ստեղծագործական գործունեությունը ծավալվել է Իրանում, Հայաստանում, ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում: Կոմպոզիտորի՝ իրանական ազգային երաժշտության նկատմամբ ունեցած մեծ հետաքրքրությունն իր արտացոլումն է գտել նրա ստեղծագործական տարբեր մտահղացումներում, իրանական վիպերգության ու ավանդապատումների հանրաճանաչ թեմաների տարբեր ժանրային մարմնավորումներում: Դրանցից են «Ռոստամ և Զոհրաբ» օպերան և «Սիմորդ» բալետը:

«Ռոստամ և Զոհրաբի» հիմքը «Շահնամեի» ամենահայտնի ողբերգական պատումներից մեկն է, որտեղ առկա է առասպելական մտածողության շերտերում ձևավորված արխետիպային մոտիվներից մեկը՝ հոր և որդու ճակատագրական հանդիպումն և որդու ողբերգական մահը: Այս մոտիվին ներհյուսված է նաև դյուցազուն Ռոստամի և գեղեցկուհի Թեհմինեի սիրո պատմությունը:

«Ռոստամ և Զոհրաբ» օպերայի վրա կոմպոզիտորն ընդմիջումներով, նոր խմբագրումներով ու նոր սկզբունքներով աշխատել է շուրջ 30 տարի և ավարտել 2004 թ.: Այն բազմիցս բեմադրվել և կատարվել է Թեհրանում և Երևանում (նաև համերգային կատարումներով): Նշենք, որ կոմպոզիտորի հետ ունեցած հարցազրույցի ժամանակ նա ընդգծել է իր մեծ հետաքրքրությունը իրանական դյուցազնավեպերի՝ «Շահնամեի» և դրա ավանդական կատարումների՝ մասնա-

վորապես Ջուրխանայի ավանդույթի նկատմամբ: «Սա Իրանում առաջին օպերան է, որ ես սկսել եմ գրել 1961 թվականին: Հիշում եմ, որ երիտասարդ տարիքում ավելի շատ էի տարված Ջուրխանայի արվեստով, Ջուրխանայի երաժշտությամբ և մշտապես հետևում էի Թեհրանի ռադիոյով հեռարձակվող Շիրխոդայի կատարումներին Ջուրխանայում: Անչափ շատ էի ուզում լավ ընկալել և պատկերացնել ժողովրդական, ինչպես նաև իրանական հոգևոր երաժշտությունը, այդ պատճառով աստիճանաբար սկսեցի գրի առնել տարբեր մեղեդիներ ու դիթամեր...»¹:

Դրանք իրենց անդրադարձն են գտել օպերայի երաժշտական լեզվի մեջ: Ժողովրդամասնագիտացված կատարողական ավանդույթի, տիպական մեղեդային ու դիթամիկ կառույցների լուրջ ուսումնասիրության արդյունքում կուտակած գիտելիքը մեծապես օգնել են կոմպոզիտորին իր կարևոր նախաձեռնության՝ «Շահնամեի» տեքստերով ստեղծված առաջին իրանական օպերայի իրականացման գործում: Այս պարտավորեցնող և պատվաբեր գաղափարի նկատմամբ ունեցած խիստ մասնագիտական մոտեցման հավաստիկն են օպերայի 8 մշակված և վերախմբագրված տարբերակները: Օրինակ՝ Ռոստամի և Ջոհրաբի կովի տեսարանում մի դեպքում հեղինակը կիրառել է միայն հարվածային գործիքի զարկերն ու զուրխանայի տիպական դիթամական դարձվածքները, իսկ մեկ այլ խմբագրված տարբերակում օգտագործել է նաև ձայներ: Օպերայի տարբերակներից բացի Լ. Ճգնավորյանը ստեղծել է նաև «Ռոստամ և Ջոհրաբ» օպերայի 7 մասանի նվագախմբային Սյուիտը:

Կոմպոզիտորի երաժշտական լեզուն օրգանապես միահյուս է իրանական ավանդական երաժշտությանը: Թեև իր իսկ հավաստմամբ ուղղակի մեջբերումներ և փոխառություններ իրանական ժողովրդական, հոգևոր կամ ժողովրդապրոֆեսիոնալ երաժշտությունից չկան, այսուհանդերձ այն ներծծված է իրանական ազգային ելևէջներով: Հատկանշական է, որ օպերան սկսվում է հենց «Շահնամեի» առաջին տողով՝ իրանական էպոսին բնորոշ 11 վանկանի մութաքարիբ չափով, որը պահպանվում է ողջ պոեմի ընթացքում: Բնութագրական է, որ հեղինակը հիմնականում առաջնորդվել է 1 հնչյուն 1 վանկ սկզբունքով, ասես ընդօրինակելով Շահնամե-խանի՝ «Շահնամե» ասացողի կատարողական ոճը:

Ֆիրդուսու պերճախոս լեզուն և պատումների հարուստ սյուժեները լայն հնարավորություն են ընձեռում «Շահնամեի» երաժշտաբեմական մարմնավորումների համար, որի օրինակները բազմաթիվ են Իրանում: Անվանի կին գրող, դրամատիկ թատերական ռեժիսոր Փարի Սաբերին (ծնվ. 1932 թ.) «Շահնամեի» հիման վրա ստեղծել է մի շարք գործեր, այդ թվում՝ «Բեժան և Մանիթե», «Լեյլի և Մեջնուն», «Շամս է Փարանդե» (Թոշոլ Շամսը), «Յուսուֆ և Ջուլեյխա» և «Ռոստամ և Իսֆանդիար»: Ըստ հեղինակի «Շահնամեն» ունի եզակի ենթատեքստ, և Ֆիրդուսին իր պատումներում չի զիջում Շեքսպիրին: «Շահնամեում» պատկերված «Ջահակ և Ջամշիդ» լեգենդի հիման վրա նա բեմադրել է օպերայատիպ մի ստեղծագործություն «Մորդ է Բարան» (Անձրևի

¹ Կոմպոզիտորի հետ անձնական գրույցից:

թոշունը), որի երաժշտությունը՝ հանձնարարված ջնարին, թմբուկին, ջութակին և թամբուրին գրել է Արսալան Քամբարը: Ուշագրավ է, որ այն ստեղծվել է իրանական ավանդական դրամայի սկզբունքով, որտեղ առկա են հնագույն թատերական ներկայացումների՝ նաղլայի (պատմողի), թագիեի (ողբի և տառապանքների ծիսական արարողությունների) և սիահ բազիի (սև խաղ, սևադեմ կատակերգուի ժողովրդական ներկայացումների) բնութագրական դրսևորումները:

Ինչպես վկայում են հետազոտության արդյունքները, «Շահնամեի» ժանրային ընդգրկումները բավական լայն են՝ երգից ու գործիքային պիեսներից մինչև սիմֆոնիկ, օպերային և երաժշտաբեմական մեծակտավ ստեղծագործություններ: Դրանց հեղինակներ՝ Մորթեզա Հաննանեն, Ալիմոհամմադ Խադեմ Միսակը, Հոսեին Դեհլավի, Ահմադ Փեթմանը, Համիդ Մոթեբասսեմը և այլ անվանի կոմպոզիտորներ ուղիներ են հարթել Իրանի ավանդական դասական և Արևմտաեվրոպական երաժշտության բեղմնավոր խաչաձևումների համար:

Եզրակացություն

Արևելքում, հնագույն ժամանակներից ի վեր, բանաստեղծությունը սերտորեն առնչակցված է եղել երաժշտական արվեստին և նրա հիմնական գոյաձևը ոչ թե կարդալն ու արտասանել է համարվել, այլ՝ ասերգը: Պարսից գրականության ասպարեզում Ֆիրդուսու «Շահնամեն» այս դրույթի լավագույն վկայությունն է: Էպիկական տեքստի քննությունն անմիջականորեն կապվում է խոսքի երաժշտականությանն ու տաղաչափական ձևին: Երաժիշտները, նվագարանները, ինչպես նաև, մեղեդիների ու ձայնեղանակների անվանումները, ասերգի ու դիրամի կիրառությունները՝ բանաստեղծական տեքստի գեղարվեստական-գեղագիտական հենքի անբաժանելի բաղկացուցիչներն են: «Շահնամեն» սիրվել և արժևորվել է ժողովրդական լայն շրջաններում՝ որպես ազգային մշակութային ինքնության ամենախոսուն հուշարձան, որը ներկայացնում է իրանական մշակույթը հնագույն ժամանակներից, երբ ժողովրդամասնագիտացված ասացողներ և երաժիշտ-կատարողների արվեստն առանձնահատուկ արժեք է ունեցել:

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ «Շահնամեն» բազմազան ժանրային մարմնավորումներ է ստացել՝ երգ, գործիքային պիեսներ, սիմֆոնիկ, վոկալ-գործիքային, օպերային և երաժշտաբեմական մեծակտավ ստեղծագործություններ, ձևավորելով Արևելք-Արևմուտք երաժշտական երկխոսության առանձնահատուկ ոլորտ: Մորթեզա Հաննանեի, Ալիմոհամմադ Խադեմ Միսակի, Հոսեին Դեհլավի, Ահմադ Փեթմանի, Համիդ Մոթեբասսեմի և այլ անվանի կոմպոզիտորների գործունեությունը գնահատելի է նախ և առաջ պրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստում ազգային էպոսի վերակենդանացման, ինչպես նաև Իրանի ավանդական և արևմտաեվրոպական երաժշտության բեղմնավոր խաչաձևումների դիտակետից:

Իրանահայ կոմպոզիտորներն ու երաժիշտները կարևոր մասնակցություն են ունեցել Իրանի դասական երաժշտարվեստի զարգացման գործում: «Շահնամեի» տեքստերով երկեր են հեղինակել Աշոտ Պատմագրյանը (1898-1981), Էմմանուիլ Մելիք-Ասլանյանը (1915-2003) և անվանի կոմպոզիտոր, դիրիժոր Լորիս

Ճգնավորյանը (1937), որի «Ռոստամ և Ջոհրաբ» օպերան Ֆիրդուսու պոեմի առաջին մարմնավորումն է տվյալ ժանրում:

Իրանի ոչ մահմեդական պարարվեստի վարպետների շարքում հայ պարուհիները, պարուսույցներն ու բեմադրողները մեծ ավանդ ունեն ազգային էպիկական մշակույթի, մասնավորապես, «Շահնամի» երաժշտաբեմական արտացոլումներում, ինչպես նաև դրանցում կիրառված տարած և բազմահնար սկզբունքների համադրական լուծումներում:

20-րդ դարում Իրանում դասական օպերայի ձևավորման առաջին քայլերը սերտորեն առնչվում են «Շահնամեին»: Տարբեր սերունդների կոմպոզիտորներ փորձել են օպերաներ գրել՝ ըստ ազգային էպոսի պատումների: Ազգային օպերայի կայացման գործում դժվար է գերազնահատել «Շահնամի» նշանակությունը՝ որպես թեմատիկ, սյուժետային, երաժշտաարտահայտչական, նաև՝ ազգային պատմողական արվեստում և էպիկական բնույթի երաժշտաբանաստեղծական ժանրերում բյուրեղացած մեղեդային ասերգի ավանդույթի և կատարողական ոճի արտացոլման բազմակողմանի աղբյուրի: Բազմաթիվ ստեղծագործական ներշնչանքների իրականացման համար հիմք է դարձել այս գրական կոթողը և բազմաժանր երկեր են ստեղծվել «Շահնամի» թեմաներով: Ազգային ինքնագիտակցության պահպանման խնդիրներում և ազգային ինքնության գեղարվեստական դրսևորումներում «Շահնամեն» պատմական և կոլեկտիվ հիշողության լուսավոր փարոսներից է:

Գրականություն

1. Борбад, эпоха и традиции культуры: [Сб. ст.]. Душанбе, изд. Дониш, 1989.
2. Стариков А. Фирдоуси и его поэма «Шахнаме», Фирдоуси, Шахнаме, Издание подготовили Ц.Б. Бану, А. Лахути, А.А. Стариков, том первый. Москва, изд. АН СССР, 1957.
3. Tajlil J. Imagery in Ferdowsi's Shahnameh, Translation and Publication of the Institute of Artistic Works, "Matn" publication. Tehran, 2009.

References

1. Borbad, jepoha i tradicii kul'tury: [Sb. st.]. Dushanbe, izd. Donish, 1989.
2. Starikov A. Firdousi i ego pojema "Shahname", Firdusi, Shahname, Izdanie podgotovili C.B. Banu, A. Lahuti, A.A. Starikov, tom pervyj. Moscow, izd. AN SSSR, 1957.

«ШАХНАМЕ» И МУЗЫКА

АСХАР ДЖАНАБИ ВАХАБ* (Иран)

Для цитирования: Вахаб, Асхар Джанаби. «Шахнаме» и музыка. *Искусствоведческий журнал*, N 1 (2023): 113-122. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-113

Как свидетельствуют результаты исследования, жанровый охват «Шахнаме»

* Певец, a.janabi1363@gmail.com, статья представлена 27.04.2023, рецензирована 10.05.2023, принята к публикации 01.06.2023.

достаточно широк: от песен и инструментальных пьес до крупных симфонических, оперных и музыкально-сценических произведений. Мортеза Ханнанэ, Али-мохаммад Хадем Мисак, Хоссейн Дехлави, Ахмад Пежман, Хамид Мотебассем и другие известные авторы, проложили путь к плодотворному скрещиванию иранской традиционной классической и западноевропейской музыки. Особый вклад в эту сферу внесли армяно-иранские композиторы и художники, деятельность которых была направлена на становление и развитие в Иране профессионального музыкального искусства. Ашот Патмагрян (1898-1981), Эммануил Мелик-Асланян (1915-2003), а также известный композитор и дирижер Лорис Чкнаворян (1937), обращаясь к иранской эпике создали своеобразные произведения на тексты «Шахнаме», с использованием интонационно-ритмических особенностей народной и народно-профессиональной музыки Востока. Большой интерес Чкнаворяна к иранской национальной музыке нашел свое отражение в различных жанровых воплощениях эпико-мифологических мотивов. Среди них «Ростам и Зохраб», первая написанная в Иране опера на тексты «Шахнаме» и балет «Симорг», которые с успехом были поставлены в Иране, Армении и на разных сценах мира.

Исследование доступного нам материала и источников доказывает, что первые шаги в становлении классических оперных и музыкально-театральных спектаклей в Иране в XX веке тесно связаны с «Шахнаме». Композиторов разных поколений вдохновляли сюжеты восточных любовных сказов и героико-легендарных нарративов, зарегистрированных в поэтическом эпосе: «Бижан и Маниже», «Хосров и Ширин», «Рустам и Исфандиар». Трудно переоценить значение и роль «Шахнаме», богатого хранилища тематических, сюжетных и музыкальных-выразительных средств, в становлении национальной музыкальной культуры в Иране. Творческие отражения «Шахнаме» – свидетельства музыкального возрождения эпической поэмы в современном композиторском искусстве Ирана.

Ключевые слова: «Шахнаме», Фирдоуси, Мортеза Ханнанэ, Хоссейн Дехлави, Ахмад Пежман, Хамид Мотебассем, Лорис Чкнаворян.

“SHAHNAMEH” AND MUSIC

ASGHAR JANABI VAHAB* (Iran)

For citation: Vahab, Asghar Janabi. ““Shahnameh” and Music”, *Journal of Art Studies*, N 1 (2023): 113-122. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-113

The research results show that the genre diversity of “Shahnameh” is wide

* Singer; Komitas Yerevan State Conservatory, PhD student, a.janabi1363@gmail.com. The article was submitted on 27.04.2023, reviewed on 10.05.2023, accepted for publication on 01.06.2023.

enough: it covers songs, instrumental music, large scale symphonic, vocal-instrumental pieces, operatic and musical dramatic works. Their authors Morteza Hannaneh, Alimohammad Hadem Misak, Hossein Dehlavi, Ahmad Pejman, Hamid Motebassem et al. paved the way for the fruitful crossovers of the Iranian traditional and Western European music. Armenian-Iranian composers and artists, whose activities were aimed at the formation and development of professional musical art in Iran, greatly contributed to the field. Ashot Patmagrian's (1898-1981), Emmanuel Melik-Aslanian's (1915-2003), as well as the famous composer and conductor Loris Chegnavorian's (1937) valuable works based on the texts of "Shahnameh", are marked by modal intonation and rhythmic traits of folk and folk-professional music of the East. Chegnavorian's great interest in Iranian national music is reflected in various genre embodiments of epic. They include "Rostam and Zohrab", the first opera written in Iran to the texts of "Shahnameh", and "Simorgh Ballet", which have been successfully staged and performed in Iran, Armenia, and else where all over the world.

The study of the materials and sources available proves that the first steps in the formation of classical opera and musical theatre performances in Iran in the 20th century are closely related to "Shahnameh". Composers of different generations have been inspired by the plots of eastern love stories and heroic-legendary narratives registered in the national epic: "Bijan and Manije", "Khosrow and Shirin", "Rustam and Isfandiar" etc. The significant role of "Shahnameh" as an unsurpassable rich repository of thematic, plot and musical-expressive means is undeniable in the formation of musical culture in Iran. Creative reflections of "Shahnameh" evidence the musical renaissance of the epic poem in the contemporary composers' art of Iran.

Key words: "Shahnameh", Ferdowsi, Morteza Hannaneh, Hossein Dehlavi, Ahmad Pejman, Hamid Motebassem, Loris Chegnavorian.